LAPS/15/2023, 24.10.2023

Lapsiasiavaltuutetun lausunto eduskunnan lakivaliokunnalle hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi vanhemmuuslain muuttamisesta sekä siihen liittyviksi laeiksi

Viite: Lakivaliokunta torstai 26.10.2023 klo 10.00 / HE 33/2023 vp / Asiantuntijapyyntö

Lapsiasiavaltuutetun tehtävänä on arvioida ja edistää lapsen oikeuksien toteutumista. Työn perustana on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59 ja 60/1991, LOS), joka on lailla voimaan saatettu ihmisoikeussopimus. Sopimus koskee kaikkia alle 18-vuotiaita. Lapsiasiavaltuutettu arvioi hallituksen esitystä yleissopimuksen näkökulmasta.

Hallituksen esityksen keskeinen sisältö

Esityksen mukaan vanhemmuuslakia ja oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettua lakia muutettaisiin siten, että ne mahdollistavat synnyttäneen äidin äitiyden selvittämisen ja vahvistamisen tilanteessa, jossa äitiydestä ei ole saatavilla asiakirjanäyttöä tai asiakirjanäytön luotettavuudesta ei saada riittävää selvitystä. Oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annetun lain isyyden selvittämistä koskevat säännökset laajennetaan koskemaan myös synnyttäneen äidin selvittämistä.

Esityksessä ehdotetaan lisäksi oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettua lakia muutettavaksi siten, että tuomioistuin voi määrätä oikeusgeneettisen tutkimuksen tehtäväksi viimesijaisesti myös haudatusta vainajasta. Lisäksi oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annetun lain nimikettä ehdotetaan muutettavaksi siten, että lain nimi olisi jatkossa laki oikeusgeneettisestä vanhemmuustutkimuksesta.

Lapsiasiavaltuutetun kannanotot

Lapsiasiavaltuutetun näkemyksen mukaan hallituksen esitys edistää lapsen oikeuksien yleissopimuksen 7 artiklan toteutumista. Artiklan 1. kohdan mukaan lapsi on rekisteröitävä heti syntymän jälkeen, ja hänellä on syntymästään asti oikeus nimeen ja kansalaisuuteen sekä mikäli mahdollista, oikeus tuntea vanhempansa ja olla heidän hoidettavaan.

Lapsiasiavaltuutettu korostaa, hallituksen esityksessäkin todetusti, että lapsen etu puoltaa sitä, että hänellä on vähintään yksi ja mielellään kaksi laillista huoltajaa ja että vanhemmuuden vahvistaminen voidaan suorittaa mahdollisimman nopeasti, kuitenkin huolellisesti tiedon luotettavuutta varmistaen ja osapuolten oikeuksia kunnioittaen. Nyt käsillä oleva hallituksen esitys edistää vanhemmuuden vahvistamista tilanteissa, joissa äitiyden selvittämiseen ja vahvistamiseen tarvitaan oikeusgeneettistä tutkimusta. Yksimielisissä tilanteissa prosessia nopeutetaan siten, että tarvittava näyte voidaan ottaa lastenvalvojan luona lastenvalvojan edustaessa lasta, joka ei vielä voisi antaa omaa suostumustaan. Huoltajan sijaisen määräämistä oikeusgeneettisessä vanhemmuustutkimuksessa tarvittavan näytteen saamiseksi edellytetään vasta siinä tapauksessa, että tutkimuksen kohteena oleva otaksuttu vanhempi vastustaa vanhemmuuden selvittämistä.

Lapsiasiavaltuutettu haluaa kiinnittää huomiota oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettu lain (jatkossa laki oikeusgeneettisestä vanhemmuustutkimuksesta) geneettisen selvityksen hankkimista koskevan 12 §:n perusteluihin. Pykälän 2 momenttiin ehdotetaan lisättäväksi seuraava säännös: ”Lastenvalvojan tilaama oikeusgeneettinen vanhemmuustutkimus voidaan tehdä vain sen suostumuksella, josta näyte on tarkoitus ottaa. Jos lapsella, joka ei ikänsä ja kehitystasonsa perusteella voi antaa itse suostumustaan, ei ole huoltajaa tai muuta laillista edustajaa, joka voisi antaa suostumuksen lapsen puolesta, näyte voidaan ottaa ilman suostumusta lastenvalvojan valvonnassa vanhemmuuden selvittämistä varten, jollei se, jonka vanhemmuuden selvittämisestä on kyse, tätä vastusta”. Säännös itsessään on kannatettava. Se kunnioittaa lapsen oikeutta vaikuttaa itseään koskevaan asiaan ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Samalla varmistetaan, että oikeusgeneettinen tutkimus voidaan tehdä joutuisasti tilanteissa, joissa tutkimuksesta vallitsee yksimielisyys.

Säännöksen perusteluissa (s. 57-58) asiaa tarkennetaan muun muassa seuraavasti: ”ehdotetaan, että jos alaikäinen lapsi ei kykene itse antamaan suostumusta näytteen ottamiseen eikä hänellä ole laillista edustajaa, joka voisi antaa suostumuksen hänen puolestaan, näyte voitai-

siin ottaa lastenvalvojan valvonnassa ilman suostumusta, ellei se, jonka vanhemmuuden selvittämisestä on kyse, tätä vastusta. Jos selvitettävänä olisi samanaikaisesti esimerkiksi sekä synnyttäneen äidin että isän vanhemmuus, edellytettäisiin, että kumpikaan heistä ei vastusta näytteen ottamista. Jos joku, jonka vanhemmuuden selvittämisestä on kyse, vastustaisi näytteen ottamista, lastenvalvojan tulisi hakea lapselle huoltajan sijaisen määräämistä näytteen ottamista varten". Perusteluissa todetaan lisäksi, että lapsen kyvylle itsenäisesti antaa suostumusta näytteen ottoon ei voida asettaa vastaavaa 15 vuoden ikärajaa, joka koskee lapsen puhevaltaa ja prosessioikeudellista asemaan vanhemmuuden selvittämisen yhteydessä. Edelleen perusteluissa viitataan potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992, potilaslaki) valmisteluasiakirjoihin (HE 185/1991 vp), joissa on todettu, että 12-vuotias voidaan käytännössä miltei aina katsoa niin kypsäksi, että hänen vastustukseensa voidaan suhtautua vakavasti. Näin ollen 12 § 2 momentin perusteluissa on päädytty siihen, että jo 12-vuotias voisi antaa itsenäisesti suostumuksen näytteenottoon siinä tapauksessa, että hänellä ei ole huoltajaa tai laillista edustajaa eivätkä oletetut vanhemmat vastusta sitä.

Lapsiasiavaltuutettu yhtyy näkemykseen siitä, että kyse on lapsen edun mukaisesta toimenpiteestä, jonka vuoksi kynnystä lapsen oman suostumuksen hyväksymiselle ei tule asettaa liian korkealle. Säännöksessä ei ole määritelty tiettyä ikärajaa, vaan siinä lapsen kyky antaa suostumus on sidottu ikään ja kehitystasoon, mikä on myönteistä. Säännös noudattaa siten myös lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artiklan periaatteita.

Esitämme kuitenkin lievän huolen siitä, että perustelutekstin perusteella käytännössä ryhdytään soveltamaan 12 vuoden ikärajaa, eli alle 12-vuotiaan kohdalla suostumusta näytteenottoon ei pyydetä lapselta itseltään, vaikka ehdotetussa säännöksessä ikärajaa ei esiinnykään. Perusteluissa viitatun potilaslain soveltamisessa 12 vuoden ikärajan kategorinen soveltaminen on näkynyt käytännössä, ja se nykyäänkin aiheuttaa haasteita lapsen oikeuksien toteutumiselle tietyissä tilanteissa. Lapsiasiavaltuutetun tietoon on saatettu esimerkiksi käytäntöjä, joissa huoltaja ei pääse asioimaan 12 vuotta täyttäneen lapsen puolesta ajanvarausasioissa ja potilastietojärjestelmän määrittelyissä kategorisesti rajataan osa 12 vuotta täyttäneen tiedoista huoltajalle näytettävien tietojen ulkopuolelle. Vaikka tarkoitus on suojata lapsen itsemääräämisoikeutta, jota on pidettävä positiivisena asiana, käytännöt eivät noudata lakia, jossa edellytetään, että lapsen kyvykkyys määrätä hoidostaan (potilaslaki 7 §) ja potilastietojensa luovuttamisesta huoltajalleen (potilaslaki 9.2 §) arvioidaan lapsen iän ja kehitystason mukaisesti, ei tiettyyn ikärajaan sitoen. Potilaslain esitöissä viitataan 12 vuoden ikään, viitaten edelleen lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) esi-

töihin, jossa edellä mainittu 12 vuotta täyttäneen vastustuksen huomioiminen on todettu. Tosin on huomattava, että kyseisessä hallituksen esityksessä (HE 224/1982 vp) pohditaan ikärajaa, josta alkaen lapsella on oikeus vastustaa huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa täytäntöönpanoa (s. 25).

Täytäntöönpanon vastustamista koskeva ikäraja asetettiin tuolloin 12 ikävuoteen aikaisemman 15 vuoden sijaan. Samassa kohdin vertailua haettiin myös lapseksiottamista koskevassa laista (32/1979), jossa lapsen oikeus vastustaa adoptiota oli asetettu samoin 12 ikävuoteen, vaikkakin kyseisessä laissa myös jo tuolloin annettiin merkitystä alle 12-vuotiaankin vastustukselle, jos hän oli niin kehittynyt, että hänen tahtoonsa voitiin kiinnittää huomioita. Potilaslain perusteluissa todetaan lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artikla, joka velvoittaa selvittämään lapsen mielipiteen lasta koskevissa kysymyksissä ja ottamaan mielipiteen huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.

Sinänsä voi olla perusteltua, että käytännössä vanhemmuuden selvittämisen yhteydessä lapsen omaa suostumus arvioidaan mahdolliseksi lähellä 12 ikävuotta olevien kohdalla, mutta ikärajan kategorinen soveltaminen ilman lapsen itsemääräämiskyvyn arviointia ei ole lain kirjaimen mukaista. Lapsiasiavaltuutettu pitää siis tärkeänä, että lapsella, joka ymmärtää oikeusgeneettistä tutkimusta varten otettava näytteen merkityksen ja vanhemmuuden selvittämisen tärkeyden, on oikeus ilmaista näkemyksensä asiasta ja että hänen näkemyksensä myös otetaan huomioon iän ja kehitystason mukaisesti. Korostamme, että lapselle tulee antaa riittävästi tietoa vanhemmuuden selvittämisestä ja sen vaikutuksia lapsen elämään lapselle ymmärrettävällä tavalla.

Jyväskylässä 23.10.2023

Elina Pekkarinen
lapsiasiavaltuutettu

Merike Helander
juristi